

Energievoorziening

Energievoorziening

In het geval van een conflict kan het voorkomen dat er grote druk komt te staan op de energievoorziening, bijvoorbeeld door een groter beroep op het elektriciteitsnet of verminderde toevoer van gas en olie. Ook kan er sabotage door een statelijke actor plaatsvinden.

Dit alles kan leiden tot een onbetrouwbaarder energienetwerk en (langdurige) uitval. Het is lastig om je voor te stellen wat de impact gaat zijn wanneer mensen thuis geen verwarming, warm water en elektriciteit meer hebben en er bij tankstations nergens brandstof meer beschikbaar is. Dit betekent ook dat mensen hun laptops en telefoons niet meer op kunnen laden en dat ook andere vormen van communicatie niet meer werken.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Plaats- en tijdbepaling

waaronder GPS

Plaats- en tijdbepaling

Mocht plaats en tijdsbepaling niet meer beschikbaar zijn dan heeft dit verstreckende gevolgen. De nauwkeurigheid waarmee bepaalde netwerken met elkaar communiceren komt hiermee in het geding en kan leiden tot verstoring van verschillende (vitale) diensten. Uitval van gps-systemen heeft daarnaast grote invloed op de mogelijkheid om te navigeren. Transportsystemen en distributiekkanalen kunnen stil komen te liggen en toevoer van levensmiddelen of materialen kan haperen.

Gesprekstool maatschappelijke weerbaarheid

Mobiele telefonie

telecommunicatie

Mobiele telefonie

Uitval van spraak, internet- of datadiensten heeft grote economische en maatschappelijke gevolgen. Onze samenleving en bedrijfsprocessen zijn zwaar gedigitaliseerd. Snelle en betrouwbare communicatie is hiervoor essentieel. Uitval hiervan heeft niet alleen impact op hoe we met elkaar communiceren, maar ook op hoe onze netwerk- en informatiesystemen met elkaar communiceren.

Een gehele of zelfs maar gedeeltelijke uitval van spraak-, internet- of datadiensten: het zijn voorstelbare risico's met grote economische en maatschappelijke gevolgen. Deze sector is onder meer kwetsbaar voor onderschepping. Bovendien is telecommunicatie een essentieel onderdeel veel andere vitale sectoren, waardoor een uitval van spraak-, internet- of datadiensten een grote impact kan hebben op andere vitale sectoren.

Gesprekstool maatschappelijke weerbaarheid

Zorg

Zorg

Door het uitbreken van een epidemie of pandemie kan de zorg sterk onder druk komen te staan, zoals bijvoorbeeld door COVID-19. De toegankelijkheid van reguliere zorg kan dan snel afnemen. Dit kan ook gebeuren door de inzet van Nederlandse zorg voor gewonden bij een militair conflict.

Ook zijn ziekenhuizen in de afgelopen jaren doelwit geweest van cyberaanvallen. Ziekenhuizen of huisartsen kunnen hierdoor bijvoorbeeld geen toegang meer hebben tot digitale patiëntendossiers. In het geval van een verstoring in distributiekanaalen kunnen er tekorten ontstaan in medicijnen of medische hulpmiddelen. Daarnaast kan het vastlopen van de zorg tot problemen leiden voor bedrijven. Medewerkers kunnen in mindere mate toegang hebben tot behandelingen of medicatie, met ziekteverzuim tot gevolg.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Transport

personen- en goederenvervoer

Transport

Aanval of sabotage van de infrastructuur kan invloed hebben op je mogelijkheid om van A naar B te komen binnen Nederland. Mensen kunnen in dat geval niet meer reizen naar familie, naar huis of naar hun werk. Als de Nederlandse infrastructuur onder druk komt te staan, hetzij door sabotage hetzij doordat Defensie de ruimte nodig heeft in geval van een conflict, dan komt ook het goederenvervoer onder druk te staan, zoals de toevoer van voedsel, medicijnen en andere essentiële (levens)middelen richting industrie maar ook publiek.

Kleine verstoringen in deze keten kan uiteindelijk grote gevolgen hebben. Daarnaast heeft Nederland vanwege zijn strategische ligging een rol in het doorvoeren van troepen en goederen in bondgenootschappelijk verband. Dit zal grote verstoring tot gevolg hebben.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Water en voedsel

Water en voedsel

Schoon drinkwater vinden we de gewoonste zaak van de wereld. Het uitvallen van drinkwatervoorzieningen kan flinke overlast geven. Bij mensen thuis, in ziekenhuizen en bij bedrijven. Er kunnen verschillende redenen zijn waarom er geen (schoon) drinkwater is. Zoals een breuk in een waterleiding, vervuiling, of werkzaamheden. Maar ook een digitaal incident of cyberaanval kan mogelijk gevolgen hebben voor de levering van drinkwater.

Wanneer distributiestromen verstoord worden, door bijvoorbeeld een dreiging op het wegennet of de scheepsvaart, kan het zijn dat supermarkten niet meer bevoorrad kunnen worden. Ook is het denkbaar dat de drinkwatervoorziening of voedselproductie doelwit wordt van sabotage en de beschikbaarheid van drinkwater en voedsel onder druk komt te staan.

Gesprekstool maatschappelijke weerbaarheid

Betalingsverkeer

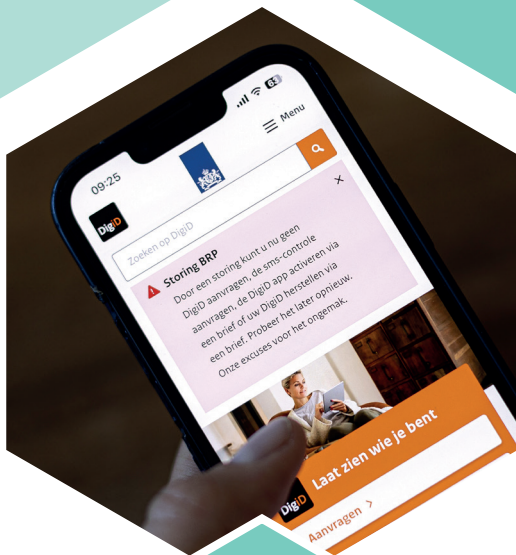

Betalingsverkeer

Tegenwoordig betalen we bijna alleen nog maar met ons bankpasje of mobiele telefoon. We hebben minder vaak contant geld op zak. Het stelsel van betalingsverkeer staat dagelijks onder druk. Stroomuitval, of een cyberaanval op banken, kan er in het ergste geval toe leiden dat het digitale betalingsverkeer enige tijd niet werkt. Kwaadwillenden kunnen dit soort processen verstoren om de sector in diskrediet te brengen, de sector te verstoren, of voor eigen gewin. Dit kunnen ze doen door digitale aanvallen uit te voeren, transactiemogelijkheden te ondermijnen en afgeschermdde klantgegevens te achterhalen.

Het resultaat van een dergelijke verstoring kan zijn dat er significante economische kosten optreden, dat industrieën en sectoren tot stilstand komen, maar ook kan het zorgen voor maatschappelijke onrust en een gebrek aan primaire levensbehoeften.

Gesprekstool maatschappelijke weerbaarheid

Digitale voorzieningen

Digitale voorzieningen

Door vergaande digitalisering wordt de Nederlandse maatschappij in toenemende mate afhankelijk van digitale systemen. Dit geldt voor vitale processen, maar ook voor digitale processen van Nederlanders zelf. Het is denkbaar dat Nederlandse overheden, bedrijven en organisaties door een (hybride) conflict in toenemende mate doelwit worden van cyberaanvallen.

Deze aanvallen kunnen zelfs invloed hebben op het functioneren van overheidsfuncties zoals DigiD of de basispersoonsregistratie. Dit kan grote verstoringen bij lokale overheden en problemen op persoonlijk niveau veroorzaken.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Infrastructuur

kabels, leidingen, wegen, spoor en vaarwater

Infrastructuur

Havens of bedrijven die zijn gevestigd in een havengebied kunnen te maken krijgen met cyberaanvallen, sabotage, of andersoortige verstoringen. Kwaadwillenden kunnen met doelbewuste acties onder meer economische belangen schaden. De haven van Rotterdam is van groot belang in het doorvoeren en opslaan van goederen voor de hele wereld. Het is een knooppunt waar verschillende sectoren en industrieën samenkomen.

Nederland is ook een knooppunt voor datakabels. Onder de Noordzee liggen kritieke verbindingen voor bijvoorbeeld internet. Het Nederlandse wegennet, spoor en vaarwater zijn andere voorbeelden van vitale infrastructuur die essentieel is voor de Nederlandse én Europese samenleving. Deze infrastructuur kan daarom een doelwit worden. Ook zal Defensie met voorrang gebruik maken van de wegen of het spoor met verdringing tot gevolg.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Economie en handelsstromen

Economie en handelstromen

Nederland is één van de meest open economieën ter wereld. Dit heeft ons veel welvaart opgeleverd, maar maakt ons ook kwetsbaar. Voor veel producten en goederen zijn wij afhankelijk van internationale handel, net zoals ons verdienmodel in sommige sectoren voor een groot deel op export gebaseerd is.

Een internationaal conflict kan grote invloed hebben op de toevoer van producten en goederen en kan economische schade opleveren voor het Nederlandse bedrijfsleven. De identificatie van deze risicovolle strategische afhankelijkheden is een complex proces, maar essentieel voor het weerbaarder maken van onze economie én samenleving.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Betrouwbaarheid van informatie

desinformatie

Betrouwbaarheid van informatie

In het geval van een hybride conflict kan er door statelijke, of daaraan gelieerde, actoren onware, misleidende informatie worden verspreid. Dit heeft als doel om de publieke opinie in Nederland te beïnvloeden, polarisatie te vergroten, of schade aan te brengen aan onze samenleving, democratie of de volksgezondheid. Er wordt hiervoor onder andere gebruik gemaakt van desinformatie, misinformatie, malinformatie, en gemanipuleerd beeldmateriaal op verschillende (sociale) media.

Dergelijke mis- of desinformatie wordt bijvoorbeeld ingezet zodat de steun voor de Nederlandse positie in een conflict verzwakt wordt, of zodat mensen gaan twijfelen aan de rechtvaardiging van een bepaald standpunt. Dit kan niet alleen zorgen voor ondermijning van de Nederlandse overheidsinspanningen in een dergelijk conflict, maar ook voor onrust en polarisatie in de samenleving.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Sociaal cultureel

onderwijs, media, cultureel erfgoed

Sociaal cultureel

Doorgang van kwalitatief onderwijs, onafhankelijkheid van media en ongehinderde persvrijheid zijn essentiële onderdelen van een democratie. Ten tijde van een (hybride) conflict kunnen deze onderdelen van onze samenleving ook doelwit worden. Juist wanneer er veel aandacht uitgaat naar de bescherming van vitale sectoren is het belangrijk om ook sociaal culturele sectoren te beschermen.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

**Continuïteit democratie,
rechtstaat en overheid**

Continuïteit democratie, rechtstaat en overheid

Een (hybride) internationaal conflict kan invloed hebben op de Nederlandse democratie en rechtstaat. Polarisatie en maatschappelijke onrust kunnen al invloed hebben op rechtstatelijke processen, maar het is ook denkbaar dat statelijke actoren actief zullen proberen deze processen te beïnvloeden of stil te leggen. Er zijn ook voorbeelden bekend van statelijke actoren die polarisatie proberen te vergroten en het vertrouwen in de overheid proberen te verstoren. Bijvoorbeeld om verkiezingsuitslagen te beïnvloeden.

Ook hebben we gezien dat het in sommige landen tijdens de Covid-19 crisis niet mogelijk bleek om de parlementaire processen te laten doorlopen. Dit is een direct effect van een crisis op de democratie.

Gesprekstool maatschappelijke weerbaarheid

Fysieke ruimte

Fysieke ruimte

De investeringen in extra defensiemateriaal en intensivering van voorbereiding op conflict betekent ook dat er meer fysieke ruimte nodig is om dit materiaal te stallen, ermee te oefenen, en te onderhouden. In het geval van een escalierend (hybride) conflict is er bovendien meer ruimte nodig voor de verplaatsing van mensen en materieel. Het Nederlandse en Europese wegen- en spoornet zal hiervoor ook gebruikt worden en dat zal verdringing tot gevolg hebben.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Maatschappelijke onrust en sociale stabiliteit

Maatschappelijke onrust en sociale stabiliteit

Toenemende polarisatie, desinformatie en meerdere vormen van buitenlandse inmenging als gevolg van een (hybride) conflict kunnen leiden tot maatschappelijke onrust. Dit heeft invloed op de sociale stabiliteit van de Nederlandse samenleving. Maatschappelijke onrust kan zich uiten in protesten, bijvoorbeeld door belangengroepen of activisten. Hybride oorlogsvoering zet ook in op het vergroten van maatschappelijke onrust, dus moet er ook rekening gehouden worden met opzettelijke ophitsing, bijvoorbeeld door verspreiding van desinformatie of andere vormen van buitenlandse inmenging.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Beschikbaarheid van mensen en middelen

zoals inzet van medewerkers of voorraden

Beschikbaarheid van mensen en middelen

Een groot internationaal conflict vraagt iets van veel mensen en middelen. Verschillende (neven)effecten van het conflict zullen een groot beroep doen op onze beroepsbevolking en voorraden. Het kan zijn dat de werkloosheid toeneemt omdat er veel meer mensen nodig zijn voor zorg – of defensie gerelateerd werk. Bepaald werk kan daardoor niet meer worden uitgevoerd. Er moet dan gekeken worden waar de prioriteiten liggen en hoe mensen verdeeld kunnen worden om de meest essentiële processen doorgang te laten vinden, maar ook de samenleving draaiende te houden.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid

Vluchtelingenstromen/ grootschalige evacuatie

Vluchtelingenstromen/ grootschalige evacuatie

Mochten er – als gevolg van een internationaal conflict – grote vluchtelingenstromen op gang komen, die niet meer in de reguliere vluchtelingenopvang terecht kunnen, dan kan dat een ontwrichtend effect hebben op de Nederlandse samenleving. Het wegennet en spoor kan overbelast raken door grote mensenmassa's en het kan zijn dat er een groter beroep gedaan wordt op voorzieningen zoals drinkwater en elektriciteit.

Gesprekstoel maatschappelijke weerbaarheid